

10. Синьов В.М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної теорії та практики / В.М. Синьов // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – К.: КІВС, 1996. – № 1. – С. 17–24.

11. Черненко М.П. Осуществление государственной уголовно-исполнительной службой Украины ресоциализации осуждённых к лишению свободы / М.П. Черненко // Право Украины. – 2012. – № 9/10. – С. 449–458.

12. Баранов Ю.В. Ресоциализация осужденных к лишению свободы и освобожденных от этого наказания : теоретико-методологические и правовые основы: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю.В. Баранов; Рос. ун-т дружбы народов. – М., 2008. – 25 с.

КОЛІНЬКО О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Київський кооперативний
інститут бізнесу і права)

УДК 343.95:159.9

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ КРИЗ У ДИТЯЧОМУ ВІЦІ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІКТИМНОСТІ

У статті розглядається процес формування особистості в дитячому віці. Акцентується увага на факторах, які впливають на виникнення віктимності. Формулюється ідея, що процес проходження криз у дитячому віці впливає на формування особистості жертви.

Ключові слова: *жертва злочину, особистість жертви, жертва насильства, психологічна криза, кримінальна віктимність, віктимність.*

В статье рассматривается процесс формирования личности в детском возрасте. Акцентируется внимание на факторах, которые влияют на возникновение виктимности. Формулируется идея, что процесс прохождения кризисов в детстве влияет на формирование личности жертвы.

Ключевые слова: *жертва преступления, личность жертвы, жертва насилия, психологический кризис, криминальная виктимность, виктимность.*

In article is considered process of shaping to personalities in childhood. Attention is accented on factor which influence upon shaping victimity. It's formulated idea that crises in childhood influence upon shaping the victim's personality.

Key words: *victim of crime, victim's personality, victim of violence, psychological crisis, criminal victimities, victimity.*

Вступ. Серед учених-кримінологів існує точка зору, що саме психологічні й біологічні якості, які виявляються в особистісному компоненті індивідуальної віктимності, можуть бути детермінантами, що впливають на реалізацію кримінальної віктимності [9, с. 178].

Так, розглядаючи структуру особистості, можна звернути увагу, що серед дослідників немає єдиної думки з цього приводу. Б.Г. Ананьев виділяє такі складові, як: темперамент, характер, здібності, спрямованість, воля, почуття. Крім цього, він акцентує на існуванні ряду особистісних характеристик, які, у свою чергу, займають не останнє місце при розгляді психіки людини. До них належать: соціальна функція (роль), статус, мотивація поведінки, ціннісні орієнтири, структура і динаміка відносин [2, с. 117].

Для повного й усебічного дослідження психологічних особливостей особи, на думку К.К. Платонова, доречніше виділяти чотири складові підструктури особистості:

- 1) біопсихологічні ознаки (темперамент, статеві і вікові властивості особистості, патологічні зміни);
- 2) індивідуальні властивості (психічні процеси і функції пам'яті, емоцій, відчуттів, мислення, сприйняття, волі, почуттів);
- 3) досвід особистості (знання, вміння, навички, звички);
- 4) соціально зумовлені якості (бажання, інтереси, ідеали, світогляд, потяг) [8, с. 101].

Необхідно зауважити, що система психологічної структури особистості В.С. Мерліна, В.О. Коновалової і В.Ю. Шепітька збігаються, головним чином виділяючи такі елементи, як: темперамент, характер, спрямованість і здібності [5, с. 38]. При цьому переважна більшість учених-психологів вважають, що загальним об'єктом вивчення психології особистості є: психологічні процеси, стани і властивості в їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

На нашу думку, для того, щоб правильно визначити біологічно-психологічну складову особистості жертви злочину, необхідно використати підструктуру особистості К.К. Платонова, доповнивши її аналізом ряду особистісних характеристик, запропонованих Б.Г. Ананьєвим. Тобто, розкриваючи біологічно-психологічні ознаки особистості жертви злочину, варто зупинитися на таких аспектах: біологічно-психологічних властивостях (темперамент, статеві і вікові властивості, патологічні зміни); індивідуальних властивостях (інтелектуально-вольові та емоційні реакції і стани, риси характеру, закономірності перебігу психічних процесів та рівень їхнього розвитку); мотивотворчих чинниках психічного життя й поведінки особистості. Але крім цього варто зважати й на досвід особистості, який поєднаний із соціально зумовленими якостями (знання, вміння, навички, бажання, інтереси і світогляд, які виникають і змінюються в процесі розвитку особистості).

Постановка завдання. Головні характеристики особистості – формула її базової структури, на думку Е. Еріксона, А.В. Петровського, Ж. Піаже, З. Фрейда, Е. Шпрангера, В. Шутса, формуються в дитячому віці й залишаються незмінними упродовж усього життя особи. Тому важливим є визначення і розуміння, які саме чинники впливають на формування і функціонування психічних процесів, станів, характеру, мотивації, волі й почуттів особистості, і що саме сприяє здатності особи ставати жертвою злочину, тобто набувати віктимності. Таким чином, дослідження всіх об'єктів (психологічних процесів, станів, властивостей) вивчення психології особистості в повному обсязі надасть можливість у подальшому розробити правильні шляхи для запобігання реалізації в особи віктимних властивостей при застосуванні до неї певного виду насильства.

Результати дослідження. Так, за результатами дослідження процесу розвитку особистості в дитячому віці З. Фрейд вивів три положення, які й досі залишаються базовими:

- 1) психологічні проблеми, з якими людина стикається в зрілому віці, є відображенням психологічних проблем, які вона мала в дитячому віці;
- 2) взаємодія в ранньому віці створюють шаблони для більш пізнього сприйняття життєвого досвіду, і ми, не усвідомлюючи, зіставляємо його з категоріями, які були важливими в дитинстві;
- 3) ідентифікація рівня розвитку особистості є дуже важливою складовою розуміння характеру людини.

При цьому в межах психоаналітичної теорії розвитку ним було виділено три фази інфантильної психологічної організації:

- 1) оральна (дитині 1–1,5 року) – головними способами захисту є проєкція, заперечення, інтроєкція;
- 2) анальна (дитині 1,5–3 роки) – головними способами захисту є інтелектуалізація, ізоляція;
- 3) едипова (дитині 3–6 років) – головним способом захисту є витіснення [11, с. 17].

Згодом Е. Еріксон запропонував іншу психодинамічну концепцію періодизації особистісно-соціального розвитку, за якою психологічний розвиток індивіда, формування ідентичності проходить через ряд психосоціальних криз [14, с. 228]. Психологічними кризами є порушення афективно-когнітивної рівноваги психічної діяльності, яка зумовлюється зовнішніми обставинами. Як наслідок, спостерігається дисбаланс конструктивних і руйнівних тенденцій у психічній діяльності людини, який сприяє формуванню агресивної й аутоагре-

сивної (суїцидальної) форм поведінки [4, с. 172; 10, с. 48]. З огляду на зазначене можна припустити, що на кожному з кризових етапів особа робить вибір позитивного чи негативного варіанта розвитку певних особистісних рис, які в подальшому визначатимуть життєву позицію людини, її відносини в соціумі. Якщо внутрішні конфлікти, характерні для певної стадії розвитку, залишаються невирішеними, то в зрілому віці вони можуть виявлятися у вигляді інфантизму.

Так, на першій симбіотичній (за З. Фрейдом – оральній) фазі відбувається формування базисного почуття на основі сприйняття себе, комунікації з матір'ю, довіри до оточуючих і світу (позитивний варіант розвитку), або недовіри й ізольованості, що в подальшому призводитиме до відчуття «покинутості» і «відлучення» (негативний варіант розвитку). Невирішення внутрішнього конфлікту на даному етапі може призвести до дезадаптації, яка може проявлятися в: аутизмі, депресії, депресивній формі страху, порожнечі й «покинутості» в зрілому віці [13, с. 276].

При порушенні психічної адаптації виникає особистісна дезадаптація, яка, у свою чергу, у випадку реалізації базових ціннісних засад може спричинити прояви антисоціальної поведінки.

Друга фаза (за З. Фрейдом – анальна) супроводжується більш стрімким розвитком дитини. У неї виникає емоційна довіра, співчуття, чутливість стосовно сім'ї, виділення себе з системи міжособистісних взаємин, категоризація позицій у ситуації автентичності, здатність «бути різною», розуміти подвійність диференціації функцій. Саме на цьому етапі розвитку дитина починає усвідомлювати власне «Я», розвивати «Я-концепцію» і формувати власну регуляційну діяльність, прагнути до самостійності – «Я сама».

При порушенні нормального процесу розвитку на даній, амбівалентній, стадії може розвинутих десоціалізація – спотворення уявлення стосовно статево-рольових відносин (чоловік – жінка, чоловік – дружина), при цьому формується амбівалентний образ себе. У результаті порушення даної фази можливе виникнення напруженості, агресивності, затяжних афективних реакцій, стійкості до негативного впливу з відсутністю фіксації на позитивному [13, с. 104].

Завданням третьої (за З. Фрейдом – едипової) фази, згідно з Е. Еріксоном, є розвиток активної ініціативи, водночас – переживання почуття вини і моральної відповідальності за свої бажання. Даний період пов'язаний із самоствердженням дитини в процесі соціалізації. Відбувається виділення себе із системи колективних відносин, з'являється соціальна довіра, автоматизація, впевненість, категоризація ролей. При прискоренні темпу соціалізації починається усвідомлення «соціального Я» і формування індивідуально-типологічних соціальних ролей [13, с. 199]. Якщо особа в дитинстві при спілкуванні з оточуючими постійно «приміряє» одну й ту саму роль (наприклад, роль жертви), то є велика ймовірність, що в зрілому віці вона так само буде «приміряти» на себе цю роль [7, с. 114].

Звідси можна побачити, що, хоча З. Фрейд та Е. Еріксон досліджували розвиток особистості за допомогою різних концепцій, все ж таки їхні думки збігалися стосовно того, що в дитячому віці (1–6 років) в особи формуються певні риси характеру, які в подальшому житті матимуть основний вплив на її поведінку. Саме під час такого розвитку дитина робить перші кроки в процесі соціалізації, намагаючись зрозуміти навколишній світ через власне світосприйняття. Будь-який негативний вплив ззовні може спотворити дане світосприйняття і стати причиною виникнення в подальшому певних психологічно-соціальних відхилень, таких, як несвідоме «приміряння» ролі жертви.

Для порівняння можна привести модель періодизації вікового розвитку, запропоновану В. Шутсом. У її основі лежить схема «приєднання – контроль – відкритість», яка розкриває модель структури особистості. Перша стадія розвитку (1–1,5 року) розглядається, як фаза «приєднання» дитини до матері, а пізніше – до оточуючих за допомогою безпосереднього емоційного контакту. При порушенні розвитку на даній стадії в подальшому в особи може розвинутих: шизоїдність (незафіксована потреба в емоційних контактах); нарцисичний вибір (заперечення новизни); психостенічність; обмеження контактів із середовищем і вдосконалення засобів захисту від світу; невроз базального страху (страх емоційних відносин).

На другій стадії (1,5–3 роки) за допомогою моторних і мовних навичок у дитини формується воля і автономія. Головна роль у даному випадку належить контролю і сепарації, які

розвиваються через переборення внутрішніх конфліктів. За неможливості переборення конфліктів у особи в подальшому може спостерігатися невроз нав'язливих станів (страх бути самим собою), патологія самоконтролю; проявляючись через нав'язливі думки і страхи. У свою чергу, ці страхи і нав'язливі думки можуть призвести до виникнення в особи потреби припинити конфлікт, який здається непереборним, шляхом вчинення деструктивних дій.

Третя стадія (3–5 років) розвитку зумовлюється аспектом соціалізації, який проявляється через «відкритість» дитини, тобто готовність до соціальних взаємодій, відкритість для соціальних контактів. У разі порушень на даній стадії можливе обмеження проявів власного «Я» в соціумі за допомогою «маски». Як результат, особа може мати риси яскраво вираженої або пригніченої істероїдної особистості, для якої характерні такі якості, як навіювання, нездатність до вольових зусиль, «жага визнання» [12, с. 57].

На відміну від психодинамічної концепції періодизації особистісно-соціального розвитку й психоаналітичної теорії розвитку особистості модель вікового розвитку, запропонована В. Шутсом, головним чином орієнтується не на психологічну діяльність особистості (процеси, стани, реакції), а на протиставлення себе соціуму, тобто переборення певних (зовнішніх і внутрішніх) конфліктів, встановлення емоційного контакту з оточуючими й соціальною взаємодією. Жодна із запропонованих концепцій не є універсальною, тому що в основу кожної з них покладене бажання охарактеризувати розвиток особистості в дитячому віці, спираючись на різні психологічні здатності людини (захист, переборення, орієнтацію). А тому при розробленні заходів профілактики щодо запобігання виникненню в особи віктимних рис, через які особа може стати жертвою певного злочину, використання всіх наведених вище міркувань у сукупності є найоптимальнішим варіантом, який матиме найдієвіший результат.

На даних трьох стадіях (фазах) розвитку закінчується процес психологічного народження особистості шляхом набуття дитиною здатності бути психологічно незалежною від своєї матері. У дитини розвивається відчуття власного «Я», яке дає їй можливість брати на себе відповідальність за свої дії, ділитися, взаємодіяти і стримувати агресію, адекватно ставитись до авторитету, висловлювати свої почуття за допомогою слів та ефективно справлятися зі страхом і тривогою. При порушенні розвитку даних фаз (стадій) є ймовірність виникнення у дитини психологічної залежності від інших осіб через неможливість ідентифікації себе як особистості (інфантизм) або аутоагресивної поведінки (дії, спрямовані на заподіяння будь-якої шкоди власному соматичному чи психічному здоров'ю) [1, с. 28].

За патології самоконтролю або порушення процесу встановлення емоційного контакту з оточуючими у особистості формується схильність до обмеження самовираження власного «Я» в соціумі за допомогою «рольової маски», що в майбутньому може стати проявом віктимного потенціалу. Крім цього, при розгляді віктимності, як форми непатологічного психічного розладу, можна відмітити, що її причиною є незавершеність однієї із стадій розвитку особистості в дитинстві – стадії становлення психологічної автономії. У людей з підвищеною віктимністю спостерігається поведінка, більш характерна для дитини. Так, І.Г. Малкіна-Пих виділяє такі особливості:

- 1) труднощі при прийнятті рішення самостійно (особа дозволяє іншим людям розпоряджатися її життям);
- 2) особа робить все, щоб стати незамінною (може робити неприємні для себе речі, якщо цим зможе прив'язати до себе інших осіб);
- 3) відчуття безпорадності у відповідь на критику і несхвалення;
- 4) нечітка межа власного «Я» (будь-яка ініціатива супроводжується страхом);
- 5) пригнічення емоції виявляється у вигляді злості й агресивності, залишаючи після себе почуття вини і сорому;
- 6) залежність від думки оточуючих;
- 7) страх перед самотністю;
- 8) відсутність почуття внутрішньої вагомості (особі важко проявляти почуття, тому що вона не відчуває себе);
- 9) відсутність меж особистості, через що особа не знає, де закінчуються її межі, а де починається інша людина;
- 10) не вміння переживати власні емоції, спілкування з іншою особою призводить до поглинання;

- 11) особа бере відповідальність за почуття і стан інших осіб (все життя супроводжується твердженням: «Що інші подумують про мене?»);
- 12) головна мета – вгадати бажання інших і задовольнити їх (коли особі вдається стати такою, як її бачать оточуючі – вона відчуває себе в безпеці);
- 13) особа приміряє на себе роль «страждальця»;
- 14) особа намагається створити видимість відсутності проблем і криз у відносинах;
- 15) погано виражена духовність, властива приземленість;
- 16) жертви ставлять себе в центр подій, з постійним розширенням відповідальності (у такої особи спостерігається м'який, але руйнівний егоцентризм, який виявляється в намаганні взяти на себе відповідальність за почуття інших, за зміст їхніх думок і їхнє життя. Незважаючи на видиму м'якість таких осіб, їх дуже важко переконати в будь-чому, або запропонувати альтернативу) [6, с. 553].

Висновки. З наведеного можна побачити, що в період особистісно-соціального розвитку відбувається становлення психічної діяльності та адаптації особистості, формування базисних почуттів (сприйняття/несприйняття себе й оточуючих, відчуття безпеки), усвідомлення власного «Я», самоствердження. Крім цього, у людини формуються певні риси характеру, які в подальшому матимуть основний вплив на її поведінку. Необхідно, щоб особистість максимально вдало пройшла процес соціалізації, що в подальшому дасть їй змогу стати повноцінним членом суспільства. Саме тому особливо небезпечними є будь-які негативні зовнішні впливи, що можуть спотворити/пошкодити даний процес розвитку. Будь-які конфлікти, кризи можуть стати чинниками, які вплинуть на схильність особи до деструктивних (аутоагресивних) дій та формування віктимності.

Список використаних джерел:

1. Амбрумова А.Г. Проблемы профилактики и реабилитации в суицидологии / А.Г. Амбрумова, Е.Г. Трайнинина, Н.А. Ратинова; Моск. науч.-исследоват. ин-т психиатрии. – М., 1984. – 214 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
4. Ефремов В.С. Основы суицидологии / В.С. Ефремов – СПб. : Диалект, 2004. – 480 с.
5. Коновалова В.О. Юридична психологія : [підручник] / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – [2-ге вид., перероб. і доповн.]. – Харків : Право, 2008. – 240 с.
6. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы : справочник практикующего психолога / И.Г. Малкина-Пых – М. : Эксмо, 2006. – 1001 с.
7. Мид Д. Сознание, личность и общество / Д. Мид – М., 1934. – 417 с.
8. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов; АН СССР. Институт психологии; отв. ред. А.Д. Глоточкин. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
9. Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
10. Трегубов Л.З. Эстетика самоубийства / Л.З. Трегубов, Ю.Р. Вагин. – Пермь: КАПИК, 1993. – 192 с.
11. Фрейд З. Психоанализ и детские неврозы / Фрейд З.; [пер. с нем.]. – Харьков: Фолио, 2000. – 382 с.
12. Шутс В. Глубокая простота. Основы жизненной философии / В. Шутс. – М.: Азбука, 2007. – 218 с.
13. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон – [2 изд., перераб. и дополн.]; А.А. Алексеев (науч. ред. и пер. с англ.). – СПб. : ЛЕНАТО, АСТ / Фонд «Университет. книга», 1996. – 592 с.
14. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых, А.Д. Андреева и др.]. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

